

Η ΣΙΩΠΗ ΩΣ ΜΕΣΟΝ ΔΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΕΩΣ

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΣΠΥΡ. ΜΕΛΛΑ

Κατὰ τὸ ἄρθρον 83 τοῦ Ὄργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὁ Πρόεδρος αὐτῆς, κατὰ τὴν τελευταίαν τακτικὴν καὶ πανηγυρικὴν συνεδρίαν τοῦ Δεκεμβρίου ἐκάστου ἔτους, ἐκφωνεῖ λόγον, πραγματευόμενον «ἐθλήπτως δι' ὅλους, πρωτότυπον θέμα τῆς ειδικότητος αὐτοῦ». Ἐδιάλεξα ὡς θέμα τὴν Σιωπὴν ὡς μέσον δραματικῆς ἐκφράσεως, διότι ἀνάγεται στὸν κύκλον μιᾶς ειδικότητος, πὸν θεωρεῖται ἀπὸ τὰς κυριώτερας τοῦ λογοτεχνικοῦ μου ἔργου, τῆς ειδικότητος τοῦ δραματούργου.

Γιὰ τὴν ἔννοια καὶ τὴν σημασίαν τῆς σιωπῆς στὴ ζωὴ μας ἔχουν γραφῆ, ἀπὸ φιλοσόφους, τεχνίτας τοῦ λόγου καὶ ποιητὰς τόσα, ὥστε θὰ μπορούσαν ἴσως ν' ἀποτελέσουν βιβλιοθήκην ὀλόκληρη. Ὑμνοὶ τῆς ἔχουν ἀφιερωθῆ καὶ δοξαστικὰ ὑψηλοῦ λυρισμοῦ. «Μονάχα ἡ σιωπὴ εἶναι μεγάλη — μᾶς λέει ἡ γαλλικὴ ποίησις μ' ἕναν ἀπὸ τοὺς πῦθ ἀξιόους ἀντιπροσώπους της — ὅλα τ' ἄλλα εἶναι ἀδυναμία». Ὁ δὲ Μωρίς Μαίτερλιγκ στὸν «Θησαυρὸ τῶν Ταπεινῶν» μᾶς λέει αὐτὰ τὰ ἐπιγραμματικά: «Αἱ ψυχαὶ ζυγίζονται στὴ σιωπῇ, ὅπως τὸ χρυσάφι καὶ τὸ ἀσήμι ζυγίζονται στὸ καθαριὸ νερό· καὶ τὰ λόγια πὸν προφέρομε δὲν ἔχουν νόημα παρὰ χάρις στὴ σιωπῇ, πὸν ἔχουν λουσοθῆ».

Ἐδῶ δὲν πρόκειται ὁμως γιὰ τὸ ἀπέραντο αὐτὸ θέμα τῆς σιωπῆς στὴ ζωὴ. Θὰ ἐξετάσω μόνον ποιά θέσι παίρνει ἡ σιωπὴ στὴν οἰκονομία τῆς μεγάλης ἐκείνης τέχνης, πὸν στήνει καθρέφτη στὸ θέαμα τῆς ζωῆς, τὸ συγκεντρώνει καὶ τὸ ἀνεβάζει στὸ χῶρο τοῦ ἰδανικοῦ, τῆς τέχνης τοῦ δραματικοῦ λόγου.

Σ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἄλλον ὁδηγὸν δὲν μποροῦμε νὰ ἔχωμε ἀπὸ τὸν γίγαντα θεμελιωτὴ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς τραγωδίας, τὸν ἀθάνατο Αἰσχύλο. Τὸ τραγικὸ του δαιμόνιο, ποῦ ἡ φύσις δὲν μᾶς ἔχει δώσει τὸ ταῖρι του, στὸ κάθε τι, σ' ὅλα τὰ ἄφυχα καὶ σ' ὅλα τὰ ἔμφυχα, ἔβλεπε τὸ δράμα: Τὴ θάλασσα τὴν ἔβλεπε «μητρὶὰ νεῶν» μητρὶὰ τῶν πλοίων καὶ τὸ κῶμα σαγόνι ἀνοικτό, σκληρό, ἔτοιμο νὰ καταπιῇ τὸ καράβι, «τραχεῖα πόντου Σαλμυδησοῖα γνάθος», αὐτὴν τὴν εἰκόνα δίνει στὸν «Προμηθεὺ Δεσμώτη»· ἀκόμη καὶ ἡ σκόνι τοῦ δρόμου θὰ γίνῃ δραματικὸ πρόσωπο στοὺς «Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας»· θὰ γίνῃ ἄγγελος τοῦ ἐπερχομένου στρατοῦ, βουβὸς ἀλλὰ σίγουρος: «Αἰθερία κόνις με πείθει φανεῖσ', ἄναυδος σαφῆς ἔτυμος ἄγγελος». Ὅλα παίρουν στοὺς στίχους του μιὰ ζωντανὴ δραματικὴ μορφή. Ἀδελφὸς τῆς φλόγας γίνεται ὁ καπνός· καὶ ὁ καταρράκτης τῆς πηγῆς ὄργη ποῦ ἐκφυσᾶται ἀπὸ τοὺς κροτάφους τοῦ βουνοῦ. Ὡς καὶ εἰς τὰς ἀφηρημένας ἐννοίας βρῖσκει τρόπο νὰ δώσει πλαστικὴ καὶ δραματικὴ ὄντοτητα.

Μιὰ καρδιά τερασκόπος, ἓνα τέτοιο δραματικὸ δαιμόνιο, δὲ μποροῦσε ν' ἀρκεσθῆ στὴ φρενήρη τόλμη τῶν σχημάτων καὶ τῶν ρυθμῶν ποῦ μεταχειρίζεται στὰ τραγούδια τῶν χορῶν καὶ στὸ λόγο τῶν τιτανικῶν προσώπων τῆς τραγωδίας του. Δὲν τὸν φθάνουν τὰ ὀρμητικὰ ξεχειλίσματα τῶν εἰκόπων του, τὰ ἐκθαμβωτικὰ ἐπίθετα, τὰ σπαρακτικὰ ἐπιφωνήματα, ποῦ μᾶς δίνουν μιὰ ἰδέα τῆς ἀτμοσφαιρας βακχικῶν ὀργίων, αἱ μεταφοραὶ του, ὅπου ἡ ὁμορφιὰ συγχύζεται μὲ τὸ τεράστιο καὶ τὸ ἀχανές. Ἐνοιωσε τὴν ἀνάγκη, τὸ πληθωρικὸ του πάθος, νὰ τὸ ἐνδύσῃ μὲ τὸ βαθύχρωμο καὶ πολύτιμο ὕφασμα τῆς σιωπῆς. Ἐπειτα ἀπὸ τὸ πολύβουο ξέσπασμα τῶν χειμάρρων τῆς Διονυσιακῆς μέθης, ἔβαλε, σὰν ἀπρόοπτη συνέχεια, τὴν ἀπόλυτη σιωπὴ τῶν βαθυτάτων σπηλαίων τοῦ πόνου. Ἦταν τὸ θαυμαστὸ εὔρημα τῆς τεχνικῆς τῆς πρώτης δραματικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ κόσμου. Δίνοντας, σὲ κάποια ἀποκορυφωμένα δραματικὰ ἐπεισόδια, στοὺς ἥρωές του τὴ σιωπὴ, ἀντὶ εὐγλωττίας, ὕψωνε στὸ τέλειο τὴ μορφή τῆς τραγωδίας.

Στοὺς «Πέρσας», τὸ θαυμάσιο ἱστορικὸ δράμα ποῦ εἶναι ἀπὸ τὰ πρώτα του τραγικὰ τεχνουργήματα, σημειώνεται καὶ ἡ πρώτη δοκιμὴ του νὰ μεταχειρισθῆ τὴ σιωπὴ σὰν μέσον δραματικῆς ἐκφράσεως. Βρῖσκομαστε στὰ

Σοῦσα, τὴν πρωτεύουσα τῶν Περσῶν, μπροστὰ στὸ παλάτι τοῦ Ξέρξη· καὶ οἱ σεβάσμοι γέροντες ἀνλικοὶ ποὺ ἀποτελοῦν τὸ χορὸ τῆς τραγωδίας, «τῶν ἀφνεῶν καὶ πολυχρῦσων ἐδράνων φύλακες», τῶν πλουσίων καὶ πολυχρῦσων παλατιῶν οἱ φρουροί, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Ξέρξης ἔχει διορίσει νὰ ἐφορεύουν στὴ χώρα του, ὅσο ἀπουσιάζει στὴ μεγάλη του ἐκστρατεία κατὰ τῆς Ἑλλάδος, μπαίνουν στὴν ὀρχήστρα καὶ ἱστοροῦν, στὴν πολύχρωμη καὶ λαμπρὴ πάροδο τους, πῶς δλόκληρος ὁ λαὸς τῶν Περσῶν (ἱππεῖς καὶ πεζοί) ἀκολούθησαν τὸν βασιλέα στὸ μεγάλο ἐγχείρημα σὰν κοπάδι ἀπὸ μελίσσια· «πᾶς ἱππηλάτας καὶ πεδοσιβῆς λεὼς συμῆγος ὡς ἐκλέλοιπεν μελισσοῶν». Μὲ τὴν ἀφθαστὴ τέχνη ποὺ χαρακτηρίζει τὴ δραματικὴ κλίμακα ὄλων τῶν τραγωδιῶν του συναθροίζει, πυκνώνει καὶ σκοτεινιάζει τὰ σύννεφα γιὰ νὰ βροντίσει τέλος ὁ κεραυνός. Γιατὶ δὲν εἶναι μόνον οἱ γέροντες ἀνλικοὶ ἀνήσυχοι, ὅπως δείχνουν στὸ τέλος τῆς παρόδου των, ἀλλὰ ἔρχεται καὶ ἡ Ἄτοσσα, ἡ βασίλισσα, ἡ μητέρα τοῦ Ξέρξη, χήρα τοῦ Δαρείου, νὰ προσθέσει σ' αὐτὴ τὴν ἀνησυχία γιὰ τὴν τύχη τοῦ Περσικοῦ στρατοῦ στὸν πόλεμο κατὰ τῶν Ἑλλήνων τὸ περίφημον ὄνειρο τοῦ ἀφηγισμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ βασιλικοῦ ἄρματος.

Καὶ δὲν προλαβαίνει νὰ ἱστορήσει τὸ νυκτερινὸ ἐφιαλικό της ὄραμα καὶ νὰ, ποὺ καταφθάνει ὁ ἄγγελος μὲ τὸ πένθιμο σάλπισμα τῆς συμφορᾶς:

«ὦ γῆς ἀπάσης Ἀσιάδος πολιόμενα,
 ὦ Περσίς αἶα καὶ πολὺς πλοῦτον λιμῆν,
 ὡς ἐν μιᾷ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς
 ὄλβος, τὸ Περσῶν δ' ἄνθος οἴχεται πεσόν».

ὦ τῆς Ἀσίας δλόκληρης χωριὰ καὶ χῶρες,
 ὦ τῆς Περσίας γῆ, λιμάνι τόσου πλοῦτου,
 πῶς μ' ἓνα μόνο χτύπημα τόση εὐτυχία
 γίνηκε στάχτη κ' ἔρραψε τῶν Περσῶν τ' ἄνθος!

Σ' ὅλη τὴν ἀφήγησι τῆς μεγάλης καταστροφῆς, ποὺ ἀκολουθεῖ, ὁ χορὸς μονάχα διακόπτει, ἐδῶ κ' ἐκεῖ, τὸν ἀγγελιοφόρο. Ἡ Ἄτοσσα ἀπομένει βουβή. Οὔτε μιὰ λέξι, οὔτ' ἓνας στεναγμός. Τὰς δὲ διακοπὰς τοῦ χοροῦ ὁ ποιητὴς τὰς ἔχει βάλει ἐπίτηδες, γιὰ νὰ κάμῃ πρὸ αἰσθητῆ τῆ βαθεῖα σιωπῆ

τῆς βασίλισσας. Πρόκειται περὶ τῆς κλασσικῆς σιωπῆς, τοῦ λεγομένου ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἄχος. «Ἔστι δὲ ἄχος — λέει ὁ ἐπίσκοπος Νεμέσιος, θεολόγος τοῦ Ε' μ.Χ. αἰῶνος, εἰς τὸ «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» ἔργον του — λύπη ἀφωνίαν ἐμποιοῦσα». Τὰ λόγια τῆς Ἄτοσσας, πὺν ἀκολουθοῦν, μετὰ τὴν ἀπόλυτη σιωπὴ τῆς, βαφτισμένα σ' αὐτὴ τῆ σιωπῆ, μᾶς ἀποκαλύπτουν τὴν αἰτία τοῦ ἄχους τῆς καὶ τὴν εἰδικὴ ἀγωνία πὺν τὴν κατέχει. Ἡ βασίλισσα ἔχει χάσει τὴ φωνὴ τῆς καὶ κρατεῖ τὴν πνοή τῆς καρφωμένη ἀπὸ μιὰ ἔμ-
 μονη ἰδέα: Μέσα στὸν συντριμμένο στρατό, πὺν ὁ ἀγγελιοφόρος ἀπλώνει κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τῆς, ἢ σκέφι τῆς δὲν ἀναζητεῖ παρὰ μονάχα ἓναν ἄνδρα. Ἡ μάννα γυρεῖ μέσα στὰ συντρίμματα τὸ παιδί τῆς: Εἶναι ζωντανὸς ὁ Ξέρ-
 ξης; Κατόρθωσε νὰ ἐπιζήση; Ἡ ἀγωνία εἶναι τόσο δυνατὴ, πὺν δὲν τολμᾷ ν' ἀπευθύνη στὸν ἄγγελον ἄμεση ἐρώτησι. Γλιστρᾷ, τὸν ἄνδρα πὺν ζητεῖ μέσα στὸ πλήθος, διατυπώνοντας ἔτσι ἔμμεση ἐρώτησι:

«πᾶν δ' ἀναπτύξας πάθος
 λέξον καταστάς, κεί στένεις κακοῖς ὄμως
 τίς οὐ τέθνηκε, τίνα δὲ καὶ πενθήσομεν
 τῶν ἀρχελείων, ὅστ' ἐπὶ σκηπιουχία
 ταχθεῖς ἄνανδρον τάξιν ἠρόημου θανόν;»

Μ' ἄλλα λόγια λέει στὸν ἄγγελο:

Λοιπὸν ὅλη ξεδίπλωνε τὴν συμφορὰ κι ὅσο ἂν στενάζης νὰ τὰ θυμᾶ-
 σαι σφίξε τὴν καρδιά καὶ πές μας: ποιὸς δὲν ἔχει χαθῆ καὶ ποιὸν ἀπὸ τοὺς
 στρατάρχους ἔχομε νὰ πενθοῦμε, πὺν ἀρχηγὸς σκηπιουχὸς τὴν τάξι του
 ἔρημη ἄφησε μετὰ τὴ θανά του». Ἔτσι ἔδωσε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Αἰσχύλος
 στὸ θέατρό του δραματικὴ δύναμι στὴ σιωπῆ, πὺν ἐκφραστικὴ ἀπὸ τὸν λόγο.
 Ἡ ἀγωνία καὶ ἡ ἔγνοια γιὰ τὸν Ξέρξη γέμιζε τὴ σιωπὴ τῆς.

Ἄλλὰ μετὰ τὴν πρόοδο τῆς τεχνικῆς του ξεπέρασε πολὺ τὸ πρῶτο τοῦτο
 ἐπίτευγμα. Στὸ τολμηρότερο δραματουργικὸ πέταγμα του, τὸν «Προμηθεῖα
 Δεσμώτη», ἔδωσε στὴ σιωπῆ — κατόρθωμα μεγάλο — τὴν δυνατὴτητα νὰ
 ἐκφράσῃ ὅχι πᾶ τὸ ἄχος θνητοῦ καὶ μάλιστα γυναίκα, ἀλλὰ τὸν ἐξαίσιον
 δραματικὸν παλμὸ τῆς περήφανης καὶ ὑπεράνθρωπης ψυχῆς ἐνὸς ἡμίθεου,
 τὴν ἰκανότητα νὰ γίνῃ, ὁ πρόλογος τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου ξεσπάσματος

ένος ἐσταυρωμένου τιτᾶνος. Ὑπόκειται ἢ σκηνή ὄχι ἀκριβῶς στὸν Καύκασο καθὼς θὰ ἤθελε ἢ παράδοσις, ἀλλὰ στ' ἀπόκρημνα κ' ἔρημα μέρη βουνοῦ τῆς Σκυθίας :

«Χθονὸς μὲν ἐς τηλουρὸν ἤκομεν πέδον,
Σκύθην ἐς οἶμον, ἄβατον εἰς ἔρημίαν».

Ἔτσι ὀρίζει ὁ Αἰσχύλος τὸ ἄγριο τοπίο, πὸν θὰ ἐξελιχθοῦν τὰ ἐπεισόδια τῆς ἐπιβλητικῆς τραγωδίας του :

Νά μας, στὰ περίορα τ' ἀλαργινὰ τοῦ κόσμου,
στονὸς ἔρημους κὶ ἀπάτητους Σκυθικοὺς δρόμους.

Τὸ ἔγκλημα τῆς κλεψιάς τοῦ «παντέχνου πυρός», πὸν εἶναι ἰδιοκτησία θεϊκῆ, ἔχει συντελεσθῆ. Καὶ ὁ ὑπεράνθρωπος καὶ φιλόανθρωπος κλέπτης ὀδηγεῖται τώρα στὸν τόπο τοῦ μαρτυρίου, πὸν τὸν ἔχει καταδικάσει ἢ ἀσπηρότης τοῦ Διὸς, τοῦ καινούργιου ἄρχοντος τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ τῆ Βία. Ἀκολουθεῖ κάπως ἀπρόθυμα ὁ Ἡφαιστος, μὲ τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὰ καρφιά πὸν θὰ καρφώση τὸν Προμηθεά, γιὰ νὰ τοῦ τρώη τὴν ἡμέρα ὀ γυπαιτὸς τὰ σπλάγγνα καὶ τὴ νύχτα νὰ ξαναγίνωνται κὶ αὐτὸ στὸν αἰῶνα τὸ ἅπαντα. Τὸ Κράτος καὶ ἡ Βία, δύο ἀπαίσιμα τέρατα τὸ ἓνα ὀπλισμένο μὲ σκληρῆ εὐγλωττία καὶ τὸ ἄλλο βουβό, δὲν ἀφήνουν τὸν Ἡφαιστο οὔτε σιγμῆ ν' ἀνασάνη μὲ φοβέρες κὶ ἄγρια ἐπίβλεψι. Θὰ περάση ἀλυσίδες καὶ δεσμὰ σ' ὄλα τὰ μέλη τοῦ τιτᾶνος. Καὶ τέλος μ' ἀτσαλένια σφήνα περνῶντας τὰ στήθια του πέρα γιὰ πέρα θὰ τὸν καρφώση στὸ βράχο :

- «Πιὸ πολὺ βάρα, σφίγγε, μὴν τ' ἀφήνης λάσκα,
κ' εἶν' ἄξιος νὰ βγῆ πέρα κὶ ὅπου δὲν τὸ ἐλπίζεις».
- «Τ' ἄλλο τώρα ζώσι' του γερά νὰ μάδη, μ' ὄλες
τις μαστοριές, πὸς μὲ τὸν Δία δὲν παραβγαίνει».
- «Ἄγρια σαγόνια τώρα σφήνας ἀτσαλένιας
πέρα γιὰ πέρα πέρα του γερά στὰ στήθια».

Γιὰ τὴν περήφανη φύσι τοῦ ἥρωος τὰ λόγια εἶναι πιὸ σκληρὰ κὶ ἀπὸ τὰ χτυπήματα, γιὰτὶ γυρεύουν νὰ τὸν ταπεινώσουν, ὅπως πιὸ σκληροὶ εἶναι οἱ ἐμπαιγμοὶ καὶ οἱ σαρκασμοὶ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ ὄχλου, γιὰ τὸν Ἐσταυρωμένο τοῦ Γολγοθᾶ ἀπὸ τὰ καρφιά καὶ τὴ λόγχη. Ὅλη τούτη τῆ

διαδικασία τῆς ἐκτελέσεως ὁ ἥρωας τοῦ Αἰσχύλου, μὲ ψηλά τὸ κεφάλι καὶ μὲ σφιγμένα τὰ δόντια, τὴν ὑποφέρει μ' ἀπόλυτη σιωπή. Καὶ μόνον ὅταν οἱ δῆμοί του ἀποχωροῦν καὶ ἐξαφανίζονται καὶ μένει μόνος ἀπέναντι τῆς φύσεως, τὰ λόγια του θὰ μᾶς δείξουν ἀπὸ τὸ ὕφασμα ποιοῦ ὑψηλοῦ φρονήματος καὶ ποιᾶς ἐνθεῆς καρτερίας εἶναι καμωμένη ἡ σιωπή του. Στὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως θ' ἀπενθύνῃ τὸ ὑψηλότερο παράπονο ποῦ ἔχει διατυπωθῆ ποτὲ στὴ γλῶσσα τῶν ἀνθρώπων :

«ὦ δῖος αἰθήρ, καὶ ταχύπτεροι πνοαί,
ποταμῶν τε πηγαί, ποντίων τε κυμάτων
ἀνήριθμον γέλασμα, παμμῆτορ τε γῆ,
καὶ τὸν πανόπτην κύκλον ἡλίου καλῶ·
ἴδεσθέ μ', οἷα πρὸς θεῶν πάσχω θεός».

Ποῦ θὰ πῆ :

ᾠ ἄγιε αἰθέρα, καὶ ὦ γοργῆς φτερωτῆς αὔρες,
πηγῆς τῶν ποταμῶν, τῶν θαλασσίων κυμάτων
χαμογέλασμα ἀρίθμητο, καὶ ὄλων ῶ μάννα,
ὦ Γῆ! καὶ σὺ ποῦ ὅλα τὰ πάντα βλέπεις, Ἥλιε·
δῆτε μ' ἐγὼ θεός ἀπ' τοὺς θεοὺς τί πάσχω!

Δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀποφανθῆ ποῖ ἀπὸ τὰ δύο εἶναι πῶς ἐκφραστικό. Τὸ ξέσπασμα τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ παραπόνου ἢ ἡ ὑπεράνθρωπη, γεμάτη μεγαλεῖο καὶ περιφρόνησι τῶν δημίων του σιωπή, ὅταν τὰ κτυπήματά τους σκίζουν τὴ σάρκα του καὶ τὰ σκληρὰ καὶ ἀνθάδη λόγια τους πληγώνουν τὴν ψυχὴ του. Γιατὶ ἀκριβῶς ἡ σιωπὴ αὐτὴ ποῦ προηγήθη δίδει στὸ ξέσπασμα τοῦ παραπόνου τὴ μεγάλη του ἀξία.

Δὲν εἶναι ἀνάγκη, ἔπειτα ἀπὸ τὰ δύο παραδείγματα ποῦ δώσαμε, νὰ κάμωμε ὅλο τὸ γῦρο τῶν σημείων, ποῦ ὁ Αἰσχύλος μεταχειρίζεται στὸ ἔργο του τὴ σιωπὴ ὡς μέσο δραματικῆς ἐκφράσεως, ἀλλοῦ ἰσάξιο καὶ ἄλλοῦ ἀνώτερο καὶ ἀπὸ τὸ λόγο. Παντοῦ, ὅπου ἡ δραματικὴ προᾶξις τὸ ἐπιτρέπει, θὰ δώσῃ στὴ σιωπὴ τὸν τρόπο νὰ ἐκφράσῃ, ὅσα ὁ λόγος θὰ ἦταν δύσκολο ἢ ἀδύνατο νὰ μεταδώσῃ. Στὸν «Ἀγαμέμνονα», τὸ πρῶτο μέρος τῆς «Ὀρεστείας» ἢ ἐπίμονη σιωπὴ τῆς Κασσάνδρας, ὅταν ἡ τρομερὴ Κλυται-

μνήστρα τὴν καλεῖ νὰ κατεβῆ ἀπὸ τὸ βασιλικὸ ἄρμα καὶ νὰ μῆ στὸ παλάτι, μᾶς λέει ὅλη τὴ φοβὴ καὶ τὴν ἀγωνία ποὺ τῆς ἐμπνέει τὸ προφητικὸν δράμα γιὰ τὸν ἐντὸς ὀλίγου σκοτωμὸ τοῦ βασιλέως καὶ τὸν δικό της. Αὐτὴ ἢ σιωπὴ χρωματίζει τὸ κύκνειο ἄσμα της, μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ παλατιοῦ τῶν Ἀτρειδῶν, μιὰ στιγμὴ πρὶν βαδίσει πρὸς τὸν αἵματοβαμμένο πέλεον τῆς Κλυταιμῆστρας, ποὺ θὰ τὴν θανατώσῃ. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει, ὅτι καὶ σὲ δυνὸ ἀπὸ τὰς τραγωδίας του, ποὺ ἔχουν χαθῆ, ὁ Ἀχιλλεὺς δὲν ἐκφράζει τὸ πένθος ποὺ κατέχει τὴν ψυχὴ του γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Πατρόκλου, παρὰ μ' ἐπίμονη, ἄγρια σιωπὴ. Καὶ ἡ Νιόβη, ἢ «κλῶσσα τῶν τάφων», ὅπως τὴν ὠνόμασεν ὁ Αἰσχύλος στὴ σχετικὴ τραγωδία του, ἔμενε καθισμένη στὸν τάφο τῶν παιδιῶν της, τυλιγμένη μ' ἓναν πέπλο, ποὺ τὴ σκέπαζε ἀπ' τὸ κεφάλι ὡς τὰ πόδια. Καρῶνις τῶν δραματικῶν πόνων, τοὺς ὑποφέρει χωρὶς νὰ βγάλῃ οὐτ' ἓνα στεναγμό.

Τὸ πολύτιμον εὔρημα τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς τραγωδίας ἐπολιτογραφήθη ὀριστικὰ στὴν ἀνώτερη τεχνικὴ τοῦ δράματος. Ὁ Σοφοκλῆς ἀκολούθησε ἀμέσως, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον, τὸ δρόμο τοῦ Αἰσχύλου. Στὸν «Οἰδίποδα τύραννο» ἢ Ἰοκάστη, ὅταν τῆς ἀποκαλύπτεται ἡ φοβικὴ ἀλήθεια, ὅτι ὁ ἄνδρας της καὶ τὸ παιδί της εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο, δέχεται τὴν ἀποκάλυψιν μὲ σφιγμένα χεῖλη. Καὶ δὲν τ' ἀνοίγει πιά, γιὰ τὰ σφραγίζει μὲ τὸ θάνατο. Ἀπαγχονίζεται. Στὸ ἐξῆς ὅλο τὸ δραματικὸ θέατρο, ἀκόμη ὡς τὰ σήμερα, χειρίζεται τὴ σιωπὴ σὰν μέσο δραματικῆς ἐκφράσεως, ἀδιάφορο ἂν δὲν ἔχη τὴ δύναμιν τοῦ πατέρα τῆς τραγωδίας. Στὰ κείμενα τῶν δραματικῶν συγγραφέων, στὰς παρενθέσεις πρὸς τοὺς ἠθοποιούς, σημειώνονται συχνὰ-πυκνὰ αἱ ὀδηγίαι: «παῦσι»· «μικρὴ παῦσι»· «μεγάλῃ παῦσι»: Εἶναι δόσεις σιωπῆς, μικρῆς, μέτριες, μεγάλης, ποὺ δίνουσι διάφορες ἐκφραστικὰς ἀποχρώσεις στὰ λόγια τοῦ κειμένου, ὅπως ἀκριβῶς αἱ παύσεις στὴ μουσικῇ. Γιατὶ καὶ στὴ μουσικῇ ἢ σιωπὴ παίζει ρόλο καὶ μάλιστα πολὺ σπουδαιότερο ἀπὸ τὸ δραματικὸν λόγο. Ἀποτελεῖ συνήθως ὄργανικὸ μέρος τοῦ ρυθμοῦ καὶ καθορίζεται ἀκριβέστατα μὲ τὰ σημεῖα τῆς παύσεως, ποὺ εἶναι ὠρισμένης διαρκείας. Ὑπάρχουσι ὅμως καὶ παύσεις ἀκαθορίστου διαρκείας, κυρίως στὰς δραματικὰς ἐξάρσεις, ποὺ ἐπαφίεται στὸν ἐκτελεστὴ ἢ στὸ μαέστρο τῆς

ὀρχήστρας ν' ἀποδώσῃ. Μὲ τὴν ἴδια προσοχή, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔμπνευσι, πρέπει καὶ ὁ ἠθοποιὸς καὶ ἡ μπαγκέτα τοῦ σκηνοθέτου ν' ἀποδίδουν τὰς παύσεις τοῦ δραματικοῦ κειμένου. Αὐτὸ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐξονυχιστικὴ μελέτη. Ἡθοποιὸς πὸν προσθέτει σιωπές, πὸν δὲν εἶναι γραμμένες στὸ ρόλο του, εἴτε γιὰ ν' ἀκούσῃ τὸν ὑποβόλεα, εἴτε γιὰ ὅποιοδήποτε ἄλλο λόγο προδίδει τὸν συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο καὶ παίξει ἄλλα ἀντ' ἄλλων.

Βλέπετε πόσο μακρὰ μᾶς ἔφερε τὸ εὔρημα τῆς ποιητικῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Αἰσχύλου. Ἄστραψε, μιὰ στιγμὴ, σὰν δημιουργὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ θεάτρου, γιὰ νὰ φωτίξῃ ἐπὶ εἰκοσιπέντε ὀλοκλήρους αἰῶνας τοὺς δραματουργοὺς τοῦ κόσμου μὲ τὴν τέχνη καὶ τὴν τεχνικὴ του καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη μὲ τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τῶν δραμάτων του — καύχημα μέγα τῆς μικρῆς αὐτῆς χώρας πὸν τὸν ἐγέννησε.